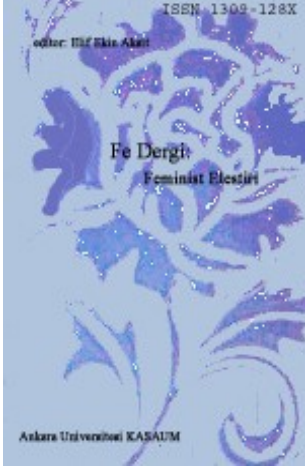

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 14, Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://federgi.ankara.edu.tr/>

Türkiye’deki Göç Araştırmalarında Göçmen Kadın Öznelliği Tartışmaları

Nazlı Şenses ve Funda Gençoğlu

Bölüm: Araştırma Makaleleri

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 15 Aralık 2022

Yazı Gönderim Tarihi: 31.08.2022

Yazı Kabul Tarihi: 23.10.2022

Bu makaleyi alıntılanmak için: Nazlı Şenses, Funda Gençoğlu, “Türkiye’deki Göç Araştırmalarında Göçmen Kadın Öznelliği Tartışmaları” *Fe Dergi 14*, no. 2 (2022), 17- 32.
URL: http://federgi.ankara.edu.tr/2022/12/12/28_2

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Türkiye'deki Göç Araştırmalarında Göçmen Kadın Öznelliği Tartışmaları
Nazlı Şenses* ve Funda Gençoğlu**

Özellikle feminist bir bakışla kadın araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda hem kadın göçmenlerin deneyimlerinin özgünlüğünden söz etmenin kaçınılmazlığı ve vazgeçilmezliği hem de bunun 'ötekileştirme' tuzağına düşmeden yapılması konusunda azami dikkat gösterme çabası vurgulanmaktadır. Bu nedenle, bu yaklaşımla yapılan çalışmalarda özne, öznellik ve göçmen kadının özne olma hali gibi kavramlara dair tartışmalar son yıllarda giderek artan şekilde ön plana çıkmaktadır. Bizim bu makalede yapmak istediğimiz genel olarak göç olgusu, özel olarak kadın göçmenler hakkındaki literatürde sıkça karşılaşmakta olduğumuz bu kavramları anlamlandırmaya çalışmaktır. Bu doğrultuda, 2015 sonrasında yapılan çalışmalara odaklanarak, eleştirel bir literatür analizi yapıyor ve analizimizin birinci boyutunda, göçmen (ve) kadın olmanın göç sürecinde tecrübe ve/veya mücadele edilmesi gereken süreçleri ve iktidar ilişkilerini nasıl farklılaştırdığını analiz edip durumun özgünlüğünü görünür kılan çalışmaların bir haritasını çıkarıyoruz. Bu bağlamda bu iktidar ilişkilerini ve süreçleri şu üç başlık altında topluyoruz: kapitalist, yasal kurumsal ve patriarkal. İkinci aşamada ise bu koşullar içerisindeki öznenin nasıl tepki verdiği, ne hissettiği, ne yarattığı yani kısaca kendini nasıl var ettiği üzerine bir kavrayış geliştirmemizi sağlayan çalışmalara odaklanıyoruz. Bu iki boyutlu analizle hem göçmen kadınlar hakkındaki literatürün şimdiye kadarki gelişimini haritalandırmış hem de an itibarıyla literatürün neye ihtiyaç duyduğunu tespit etmiş olmayı umuyoruz. Sonuçta, literatürdeki bu ihtiyacın kadın göçmenlerin içinde buldukları koşulları oluşturan iktidar ilişkilerini nasıl tecrübe ettikleri ve/veya onlarla nasıl mücadele ettikleri, nasıl başa çıktıklarına dair sözlerinin ve öz-değerlendirmelerinin daha fazla duyulması/görülmesi olduğuna iddia ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kadın göçmenler, özne, öznellik, cinsiyetlendirilmiş göç süreçleri, göçün kadınlaşması

Discussions on Migrant Women's Agency in the Migration Studies on Turkey

Studies carried out by women researchers, especially with a feminist perspective, emphasize both the inevitability and indispensability of talking about the authenticity of the migratory experiences of women. Moreover, the effort is to show maximum attention to do this authenticity without falling into the trap of 'othering'. For this reason, in these studies the discussions on concepts such as agency/subject, subjectivity and the state of being an agent in the case of migrant women have increasingly come to the fore in recent years. What we want to do in this article is to try to make sense of these concepts that we frequently encounter in the literature (of the post 2015 period) about the phenomenon of migration in general and women immigrants in particular. In this regard, we conduct a critical literature analysis and, in the first dimension of our analysis, we analyze how being a migrant (and) woman look like in migratory processes and we map out the studies that make the originality/authenticity of the situation visible. In this respect, we categorize these power relations and processes as capitalist, legal-institutional and patriarchal. In the second stage, we focus on studies that enable us to develop an understanding of how the subject reacts, what she feels, reacts, creates, in short, how she realizes herself in these migratory processes. With this two-dimensional analysis, we hope to have both mapped the evolution of the literature on migrant women in Turkey so far and identified what the literature needs at the moment. Ultimately, we argue that this need in the literature is to hear/see more of the words and self-evaluations of women migrants about how they experience and/or struggle with the power relations that constitute their conditions, and how they deal with them.

*Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-3473-7604>, nazlisenses@gmail.com

**Prof. Dr., Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-8211-8624>, fundagencoglu16@gmail.com

Keywords: Women migrants, agent/subject, agency, gendered migratory processes, feminization of migration

Giriş

Bu makalenin hareket noktası hem feminist literatürde hem demokrasi teorisinde özellikle 1990'lı yıllardan bu yana gerçekleşen entelektüel birikimin etkisiyle kadın göçmenlerin¹ deneyimlerine odaklanan çalışmalarda belli bir eğilimin, bir hassasiyetin giderek belirginleştiğine dair gözlemimizdir. Özellikle feminist bir bakışla kadın akademisyenler tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda hem kadın göçmenlerin deneyimlerinin özgünlüğünden söz etmenin kaçınılmazlığı ve vazgeçilmezliği hem de bunun demokrasi literatüründe de özellikle önemsenen 'ötekileştirme' tuzağına düşmeden yapılması konusunda azami dikkat gösterme çabası vurgulanmaktadır. Bu nedenle, bu yaklaşımla yapılan çalışmalarda özne, öznellik ve göçmen kadının özne olma hali gibi kavramlara dair tartışmalar son yıllarda giderek artan şekilde ön plana çıkmaktadır. Bizim bu makalede yapmak istediğimiz genel olarak göç olgusu, özel olarak kadın göçmenler hakkındaki literatürde sıkça karşılaşmakta olduğumuz bu kavramları anlamlandırmaya çalışmaktır. Bunu iki boyutlu bir eleştirel literatür analiziyle (*critical literature review*) gerçekleştirmeyi hedefliyoruz. Birinci boyutta amacımız, özne/lik tartışmasının göçmen kadınlar hakkındaki literatüre nasıl, neden ve hangi ihtiyaca cevaben dahil olduğunu ve bu katkıların göç olgusunu kavramsallaştırma biçimimizi nasıl dönüştürüp zenginleştirdiğini örneklerle göstermektir. İkinci boyutta amacımız ise tam da literatürdeki bu zenginleşmenin aynı zamanda yeni bir ihtiyacı doğurmuş olduğunu, eleştirel yaklaşımlar ve yenilenen sorularla kayda değer ölçüde çeşitlenen ve derinleşen alan yazının şimdi yeni bir dönemde olduğunu göstermektir. Göçmen kadınlar hakkındaki literatüre özne/lik tartışmasının dahil edilmesinin çok önemli katkı sunduğunu; kadın göçmenlerin öznellik deneyimlerini, onların içinde buldukları sosyal, siyasal ve ekonomik koşulları analiz ederek anlatan çalışmaların kavrayışımızı hayli derinleştirdiğini ve bu öncül adımlar sayesinde önümüzde yeni bir yol açıldığını düşünüyoruz. Bu yeni yol, bize göre, göçmen kadınların sesine/sözüne çağırın; içinde buldukları koşullar hakkında göçmen kadınların ne düşündüklerini, ne hissettiklerini, onlara nasıl anlamlar yüklediklerini, iktidar ilişkilerini nasıl deneyimlediklerini ve/veya onlarla nasıl mücadele ettiklerini anlamaya doğru yürüyeceğimiz bir yol.

Analizimizin birinci boyutunda özel olarak eğileceğimiz husus göçmen kadını konu edinen literatürün göçmen kadınların içinde buldukları koşulların özgünlüğüne dair hem akademide hem de genel kamuoyu nezdinde nasıl bir farkındalık yarattıklarını belirginleştirmektir. Bu nedenle "göçün kadınlaması" bağlamında, göçmen (ve) kadın olmanın göç sürecinde tecrübe ve/veya mücadele edilmesi gereken süreçleri ve iktidar ilişkilerini nasıl farklılaştırdığını analiz edip durumun özgünlüğünü görünür kılan bu çalışmaların bir haritasını çıkarmayı amaçlıyoruz. Bu açıdan çalışmaların belli bir kategorizasyona tâbi tutulabileceğini düşünüyor ve onları üç ana başlıkta gruplandırmayı öneriyoruz: Göçmen kadınların öznellik deneyimlerini ağırlıklı olarak kapitalist ilişkilere atıfla serimleyen çalışmalar; odak noktası patriyarkal ilişkiler olan çalışmalar; ve dikkatleri yasal/kurumsal süreçlere ve resmi/kamusal otoriteyle ilişkilere çeken çalışmalar.

Belirttiğimiz üzere, bu araştırmaların ortak paydası kadın göçmenlerin *göçmen (ve) kadın olma halinin* özgünlüğünün (ve bu özgünlüğü yaratan koşulların) eleştirel bir analizini sunuyor olmalarıdır. Nitekim genel olarak siyaset teorisine bakıldığında özne/lik olgusunun farklı kavramsallaştırılma biçimleri olmakla birlikte ortak şekilde karşımıza çıkan temanın özneyi içinde bulunduğu koşullar, ilişkiler ve süreçlerle birlikte düşünmeye dönük bir bakış olduğu görülebilir. Bu sadece üretim ilişkilerine vurgusuyla Marksist, ortak iyi vurgusuyla cumhuriyetçi ya da içine doğulan topluluğun kimliği belirlemesine atfıyla cemaatçi kuram için değil, fail olarak sadece birey-insanı kabul eden klasik liberal kuram için dahi geçerlidir; çünkü kendisi için doğru yatırımı yapmak zorunda olan ve doğal olarak da zaten buna koşullu olan liberal özne de rasyonel bir varlık olarak rekabet koşulları içerisinde varlığını sürdürmektedir. Feminist özne kuramı ve onun pek çok önemli noktada kesiştiği post-yapısalcı özne teorisi ise bir başka noktanın özellikle altını çiziyor olmakla bu yaklaşımlardan farklılaşırlar: Öznenin bu koşulları nasıl deneyimlediği, kendisini içinde bulduğu koşullara dair kendisinin ne düşünüp ne hissettiği, diğer deyişle onlara nasıl bir anlam yüklediğinin anlaşılmasına verdikleri önemle. Bunun en önemli nedeni ise postyapısalcı ve feminist özne kuramlarında bu iki boyutun birlikte bir özgürlük ve/veya özgürleşim kavramsallaştırmasının temelini oluşturmasıdır. Yani, dezavantajlı konumda olan öznenin dezavantajlı konumda olmasına neden olan eşitsiz iktidar ilişkilerini faş etmek önemli olduğu ölçüde öznenin kendisinin bu koşullar ve iktidar ilişkilerine dair sözüne ses olmak da direnişin ve özgürleşimin

konuşulabilmesi, dolayısıyla sosyopolitik yaşamın daha eşitlikçi/adil bir yönde dönüştürülmesi için hayati önemdedir.

Bu noktada Michel Foucault'nun özne ve iktidar kavramsallaştırmalarının siyaset teorisine yaptığı katkı bizim çalışmamız açısından da özel bir anlam kazanmaktadır. Bu bağlantıyı kısaca açmak gerekirse, şunu hatırlatmak faydalı olabilir. Foucault iktidarı bir ağ gibi toplumu saran, toplumsal yapının kılcal damarlarına sirayet eden, yapışkan değil akışkan olduğundan sürekli hareket edip asla sabitlenemeyen bir mefhum olarak kavramsallaştırdığında ve bu iktidar anlayışına dayanarak iktidar ilişkilerinin olmadığı ya da yok edilmiş olduğu bir toplumun imkansız olduğunu söylediğinde, kendisinin son derece haksız bulunduğu ve hep itiraz ettiği bir ithamla karşılaşmıştır: Özgürlüğü ve/veya özgürleşmeyi (hatta onları tasavvur etmeyi dahi) imkânsız hale getirmekle. Foucault, kendisine yönelik bu ithamı haksız bulunduğunu anlatırken bugün pek çoğumuzun bildiği bir cümlede özetlenen karşı argümanını ortaya koyar. Ona göre iktidar neredeyse direniş de oradadır. Bu noktada onun iktidarı baskı altına almak ve tahakküm kurmak üzerinden değil, üretmek ve yaratmak gibi eylemlerle birlikte düşünmek gerektiğini iddia ettiğini hatırlamak gerekir. Ona göre özne, iktidar ilişkilerine hem tâbidir, onlar tarafından yaratılır hem de onların taşıyıcısıdır, onların yaratıcısı ve yeniden yaratıcısıdır; dolayısıyla öznenin iktidarla muhataplığı baskılanmakla, boyun eğdirilmekle tarif edilemeyecek kadar karmaşık ve karşılıklı bir süreçtir. Özne, kendi öznellik deneyiminde aynı anda iktidar ilişkilerine tâbi olmakta, iktidar ilişkilerinin taşıyıcısı olmakta, onların yeniden üreticisi olmakta, bu süreçte bu iktidar ilişkilerinden kaçma, dönüştürme, onları tersine çevirme gibi eylemlerde bulunmakta ve bu yolla kendini inşa etmektedir. Foucault'nun kavramsallaştırmasında taraflardan birinin boyun eğmekten başka hiçbir şansının olmadığı, hiçbir kaçış noktasının olmadığı ilişkiler iktidar ilişkisi değildir; tahakkümdür.²

Bu özne ve iktidar kuramının göçmen kadının özneliği tartışmalarında aydınlatıcı olabileceğini düşünüyoruz çünkü yukarıda açıkladığımız gibi, göçmen kadınların *kadın ve göçmen* olarak tecrübe/mücadele etmek zorunda oldukları kapitalist ilişkileri, patriyarkal ilişkileri, yasal-kurumsal ilişkileri anlamaya yönelik çalışmaların, kadın göçmenlerin bu ilişkilere yükledikleri anlamı ve onların öznellik deneyimlerini anlamaya odaklanan araştırmalarla desteklenmesini savunuyoruz. Bizim bu makaledeki temel iddiamız Türkiye'den yapılan çalışmalarda bu yöne doğru bir gidişin artık bir ihtiyaç olarak iyiden iyiye hissedilmekte olduğudur. Yukarıda bahsettiğimiz üzere yapmakta olduğumuz eleştirel literatür analizinin ikinci boyutunda işte bu ihtiyacı dile getirmek ve alan yazında zaten bu yöne doğru atılmaya başlamış adımlara dikkat çekmek yer almaktadır. Bu iki boyutlu analizle hem göçmen kadınlar hakkındaki literatürün şimdiye kadarki gelişimini haritalandırmış hem de an itibarıyla literatürün neye ihtiyaç duyduğunu tespit etmiş olmayı umuyoruz. Böylece aslında bir insanın sosyopolitik hayatta özneleşmesinin ne demek olduğunu anlamaya çalışarak hem kendi özneliğimize ışık tutmaya çalışıyoruz hem de bu konudaki literatüre, özellikle de feminist metodolojinin göçü toplumsal cinsiyet boyutuyla anlamayı hedefleyen, göçmen kadının özneliğine (de) vurgu yapan çalışmalara bir katkı da biz sunmak istiyoruz. Bu bağlam içerisinde, bu makalenin temel motivasyonu iki kadın akademisyenin kadın göçmenlerin özneliğine dair kendi bakış açılarından yapmakta oldukları sorgulamaları hem birbirleriyle hem de bu alanda çalışan diğer araştırmacı ve akademisyenlerle paylaşmak suretiyle göçmen kadının özne olma halinin ne demek olduğunu anlamlandırmaya çalışan araştırmalara katkı sunmaktır.

Bu girizgahı takip eder şekilde ilk bölümde göçmen kadının özneliği tartışmasının göç literatürüne nasıl girdiğini ve bu girişle hangi meselelerin düşünülüş biçiminin ne şekilde dönüştüğünü inceleyeceğiz. İkinci bölümde, yukarıda açıkladığımız kadın göçmenlerin göçmen ve kadın olma halinin özgünlüğünü inceleyen ve bizim üç başlıkta gruplandırdığımız çalışmaların temel sorunsallarını ve bunların öznellik tartışması açısından önemlerini inceleyeceğiz. Son bölümde de literatürdeki yeni dönemece ve ondan beklentilere dair bir tartışma yapacağız.

Kadın, Toplumsal Cinsiyet ve Göç: Görünmezlikten Özneliğe

On dokuzuncu yüzyıl sonları, hatta yirminci yüzyıl başlarına kadar erkeklerin göçlerini çalışmak doğal olmalı. Kadınların göç süreçleri içerisindeki varlığının fark edilmesi ve göç araştırmalarında kadınların görünür olmaya başlaması yirminci yüzyıl içerisinde gerçekleşmeye başladı. Ancak bu sefer de kadınların göç süreçlerindeki var oluşları erkek partnerlerinin göçle ilişkili kararlarını izleyen pasif eylemler olarak tanımlandı (Lutz 2010, 1648). Erkeğin gönüllü göç eden, kadının ise erkeğin yanında istemsiz (*involuntary*) göçen olarak tanımlanması bu dönemde kadının göç süreçlerindeki rolünü, göç eylemine aktif ya da gönüllü katılımını dikkate alan süreçleri çalışmayı imkânsız kıldı. Göç çalışmalarındaki bu bakış açısı zamanla ve çeşitli sebeplerle değişmeye başladı. Lutz'a (2010) göre değişimi getiren en önemli gelişme 1980'lerde birçok Batı toplumunda ve uluslararası

kurumda Kadın Çalışmaları departmanlarının kurulması idi. Kadının göç süreçlerindeki görünürlüğü, kadına özgü göç süreçleri, kadının göç bağlamındaki spesifik rolü, kadının kendine özgü göç deneyimleri bu yıllardan itibaren çalışılmaya başlandı.

Göç ve kadın çalışmalarında daha eleştirel bir toplumsal cinsiyet yaklaşımının gelişmesi, yani odağın “kadın” dan eleştirel “toplumsal cinsiyet” sorgulamalarına kayması ve bunun göç süreçleri ile ilişkilendirilmesi ise 1990’ların ortasını buldu (Lutz 2010, 1650). Böylece göç süreçleri toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş emek piyasası, kurumsal siyaset, sivil toplum, aile, kimlik süreçleri gibi alanlarla ilişkili düşünülür oldu. Yerleşik bakış açısındaki bu değişime klasik bir örnek vermek gerekirse, Morokvasic’in “kadınlar her zaman çalışır” (*women always work*) (1984, 888) cümlesi bir simge olarak alınabilir. Var olan durum kadınların ekonomik faaliyetlerin içinde yer alması ya da al(a)maması değildir; gerçekte olan, kadınların aslında her zaman çalışması ama bu çalışmanın yaşam döngülerinin çeşitli aşamalarında ekonomik bir faaliyet olarak kabul edilmesi ya da edilmemesidir. Kadın, bir fabrikada dikiş diktiğinde (kadına özgü) maaş alır ve bu çalışma bir ekonomik faaliyet olarak kabul edilir; ancak aynı işi evde çocukları ve kocası için yaptığında hem çalışmasının karşısında bir ücret almaz hem de bu çalışma ekonomik bir faaliyet olarak kabul edilmez (Morokvasic 1984, 888). Böylece Morokvasic göçmen kadınların Batı Avrupa’da ‘çalıştıkları’ işlerin bu gibi toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler ve önyargılar içeren bir emek piyasasında gerçekleştiğini ve bu durumun göçmen kadınları farklı şekillerde sınırladığını vurgular. Buna ek olarak, kadın göçmenler söz konusu olduğunda toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, ırksal ayrımcılık ve sınıfsal ayrımcılık süreçleri eklenerek kırılabilirliği yüksek hayatlar ortaya çıkar (Morokvasic 1984, 891). Morokvasic’in bu klasikleşmiş çalışması yukarıda belirtildiği gibi eleştirel bir yaklaşımla göçün cinsiyetlendirilmiş süreçlerini kadınlar açısından ortaya koymaktadır. Bu gibi eleştirel yaklaşımlardan yola çıkan müteakip çalışmalarda da göçün kadınların hayatına getirdiği değişim, bu değişimlerin kadının güçlenmesi açısından olumlu mu olumsuz mu olduğu konu edilmiş ve genellenebilir iddiaların ortaya atılmasının aldatıcı olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim Morokvasic de aynı çalışmasında göçün kadının hayatına getirdiği değişimin ancak o değişimin gerçekleştiği sosyoekonomik ve kültürel bağlamda yorumlanabileceğini söyler.³

Bu eleştirel sorgulamaların ürünü olarak, göçle ilişkili çalışmalarda kadın göçmenlerin görünür kılınmasıyla beraber hayli zengin ve çeşitlilik (farklı disiplinler, farklı yaklaşımlar) içeren bir literatür gelişmiştir. Bu literatür sadece kadın ve göç ilişkisini çalışmakla kalmamış, aynı zamanda göç ve toplumsal cinsiyet ilişkisini farklı mekân, zaman ve süreçler içerisinde de araştırmış; böylece, şimdilerde birçok göç araştırmacısı, göçü sadece cinsiyet rolleri ve cinsiyet dikotomileri üzerinden okumanın sınırlılıklarına vurgu yaparak, göçün araştırmalarda daha karmaşık teorik ve analitik araçlar gerektiren bir süreç olduğunu iddia etmeye başlamıştır (Donato vd. 2006, 4). Toplumsal cinsiyet hem kadın hem erkek göçmenlerin hayatlarında, göç siyaseti ve yönetiminde, göçmenlerin işyerlerinde, neoliberal veya refah devleti politikalarında, diasporalar arasında ve kapitalist dünya sisteminde analitik bir kategori olarak araştırılır duruma gelmiştir (Donato vd. 2006, 6). Türkiye bağlamında da bu düşünce hattının izleri aşağıda da gösterileceği gibi farklı çalışmalarda görülmektedir. Nitekim Kaşka (2020) göçü toplumsal cinsiyet perspektifiyle ele alan bu çalışmaların eleştiren bir değerlendirmesini yapmaktadır.

Bu gelişimin Türkiye’deki göç ve kadın çalışmaları için de geçerli olduğu söylenebilir. 1990’lara kadar genellikle “toplumsal cinsiyetsiz göçmen fikriyle” şekillenen (Çoşkun, Kaşka, Williams 2020, 7) göç araştırmaları, sonraları kadın göçmenlerin ataerki toplumsal süreçler içerisindeki durumlarını değerlendiren çalışmaları da içermeye başlamıştır. Toplumsal cinsiyetin göç süreçleriyle ilişkisinin görünürlük kazanmasında özellikle eski Sovyetler Birliği ülkelerinden gelen kadınların yoğun göçü etkili olmuştur. Bu bölgelerden gelen göçmen kadınlar Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde bavlul ticareti yapmış, bakım hizmetleri, tekstil ve diğer imalat sanayi, hizmet sektörü eğlence sektörü, seks endüstrisi gibi alanlarda çalışmışlardır (Çoşkun, Kaşka, Williams, 2022, 20). Bunu takiben, Sovyetler Birliği ülkelerinden Türkiye’ye göç etmiş kadınların göç süreçlerini inceleyen önemli bir literatür gelişmiştir (örnekler için, Gülçür ve İlkaracan 2002; Erder 2011; Deniz ve Özgür 2013; Filyeva-Erkeç 2017). İlerleyen yıllarda, 2000’lerle birlikte ise Türkiye sadece çevre ülkelerden değil, Sahra-altı Afrika ülkeleri gibi birçok uzak bölgeden de göç almaya başlamıştır. Bu durum, sayıları az olmakla birlikte, buralardan gelen göçmen kadınların yaşam ve çalışma pratiklerini toplumsal cinsiyet çerçevesiyle ele alan çalışmaların gelişmesini de beraberinde getirmiştir (Çoşkun 2016; 2018). Günümüzde ise, kadın göçmenlerle ilgili çalışmalar ağırlıklı olarak Suriyeli kadınların deneyimleri doğrultusunda gelişmektedir (örnekler için: Ünlütürk-Ulutaş ve Akbaş 2018; Canefe 2018; Uçar 2020).⁴

Bir sonraki bölümde biz Türkiye'deki göçmen kadınlarla ilgili literatürü bu makalenin temel amacı doğrultusunda göçmen kadın öznenin içinde bulunduğu koşulların bütünsel bir anlatısını ortaya koymak için kullanacağız. Öznenin içinde bulunduğu koşulları gösterirken seçtiğimiz makaleler çok zengin içeriğe sahip bir bilgi kaynağının parçası. Biz, makaledeki amacımızla paralel bu kaynağın çok sınırlı bir bölümünü kullanıyoruz. Bu çalışmaları seçerken makalemizin temel amacına ulaşacak doğrultuda bir yol izliyoruz ve seçtiğimiz çalışmaların tümü birlikte düşünüldüğünde göçmen kadın öznenin içinde bulunduğu koşulların bütünsel bir resminin çekilmiş olmasını hedefliyoruz.

Bu doğrultuda, önceki dönemlerden de bazı örnekler içermekle birlikte özellikle 2015 sonrası dönemde yapılmış çalışmalara ağırlık veriyoruz. Bu dönemsel sınırlandırmanın nedeni genel olarak Türkiye'nin göçle ilişkili koşullarıyla bağlantılı. Türkiye'de uluslararası göç konularının çeşitli mekanlarda (kurumsal siyaset, sivil toplum, akademi) görünür biçimde (ya da popülerleşerek) tartışılır olması son dönemlere, yani Suriyeli göçmenlerin gelişi sonrasına denk gelmiş, bu da göçle ilgili akademik çalışmaların özellikle son dönemlerde artmasına sebep olmuştur. Buna ek olarak bu dönemde ortaya çıkan göçle ilişkili farklı gelişmeler, örneğin 2015 sonrası Avrupa'ya yönelen mülteci göçündeki artış, Türkiye-AB Anlaşması, sivil topluma göçmenlerin korunmasına/desteklenmesine yönelik verilen uluslararası fonlar, mevzuat ve idari yapılarıdaki değişiklikler, göçmenlerin (sosyal) medyadaki yansımaları gibi, akademik çalışmaların çeşitlenmesine ve Türkiye'deki göçün farklı açılardan çalışılmasına yönelik bir beklenti ortaya koymaktadır. Biz de bu beklenti doğrultusunda, 2015 sonrasında yapılmış çalışmaların bir kesitine odaklanıyoruz. Öte taraftan, daha önceki yıllarda yapılmış ama göçmen kadın öznenin içinde bulunduğu koşulların anlaşılmasında kritik bir önemi olduğunu düşündüğümüz bazı çalışmaları da analizimize dahil ediyoruz. Yıl sınırlaması haricinde analizimize dahil ettiğimiz çalışmaları seçerken hem odaklanılan göçmen grubu (Eski Sovyetler Birliği ülkelerinden gelenler, Suriyeliler gibi) açısından hem de odaklanılan konu açısından (farklı sektörlerden çalışma hayatına örnekler, yaşam koşullarını gösteren çalışmalara örnekler) bu çalışmaların farklılaşmasını hedefledik. Ancak bu şekilde göçmen kadın öznenin içinde bulunduğu koşulların bütünsel bir aktarımını yapabileceğimizi düşündük.

Göçmen Kadın ve Özne/lik Meselesi

Göçmen kadının özneliğini vurgulama hassasiyetinin oluşumunun arka planında daha eskilere dayanan bir kuramsal tartışma ve onun küresel siyasetteki yansımaları yatmaktadır. Edward Said'in oryantalizm çalışmalarında çarpıcı şekilde incelemiş olduğu üzere, Avrupa-merkezli, beyaz, patriyarkal, heteroseksüel bir açıdan kurgulanan 'öteki' temsilleri vasıtasıyla biz-onlar, Doğu-Batı ayrımının inşa edilmesinin kökleri epey derinlere inmektedir. Bu söylem 11 Eylül terör saldırılarını izleyen dönemde uluslararası siyasete hâkim olmaya başlayan içe kapanmacı, dışlayıcı, yabancı düşmanı 'ulusal güvenlik' paradigmasının giderek pekişmesiyle ahlaki bir düzlemde iyi-kötü, melek-şeytan, doğru-yanlış ayrımları üzerinden yeniden ve yeniden inşa edilmiştir. Söz konusu paradigma, tahmin edileceği üzere, göçmen kimliğinin ötekileştirilmesini de içerir ve birbirinden farklı iki söylemle bu kimliği eş zamanlı kurgular: Birinci söylem, 'öteki' olarak göçmeni tehlikeli, kanunsuz ve kötücül olarak kodlar ve bu ön kabulünden hareket ederek siyaset boyutunda bu "öteki"nin önlendiği ve "biz" in korunduğu bir prensibe dayalı tedbirlerin alınmasını içerir. İkinci söylem ise, ilkinin bütünüleyen bir şekilde ama göçmene kötücüllük, tehlikelilik yüklemeyen onu yanlış anlaşılmalı, (henüz) medenileşmemiş ve eğitimsiz olmak açısından "farklı" ve bu yüzden "öteki" olarak kabul eder ve onları yardıma, desteğe, aydınlanmış bir zihniyetin yol göstericiliğine ihtiyaç duyan insanlar olarak kurgulayıp siyaset boyutunda da göçmenlerin buldukları topluma (yani "ev sahibine") uyum sağlamasını, benzemesini esas alan "başarılı" göç politikalarına, ve bu politikaları destekleyen misafirperver, hayırsever bir sivil topluma atıfta bulunur (McPherson 2014, 2).

Bu iki yaklaşım dünyanın farklı yerlerinde göçmen temsillerinde önemli ölçüde belirleyici olmuşsa da zamanla ikisini de sorgulayan eleştirel yaklaşımlar gelişmiştir. Bu yaklaşımlardan beslenen araştırmalarda göçmenin özgün konumunu, özgün koşullarını gündeme getirmek, ama bunu yaparken ne düşmanlaştırıcı, dışlayıcı bir dille göçmeni ötekileştirmek ne de onu kurtarılmayı bekleyen, yardıma muhtaç bir kurban olarak tasvir etmek istenmiş ve bu iki uç arasında tutturulması hayli zor bir denge arayışı hasıl olmuştur. Özellikle bahsi geçen göçmenin kadın olması durumunda, göçmenlik halinin patriyarkal güç ilişkileriyle iç içe geçtiği, toplumsal cinsiyet perspektifinden yaklaşan çalışmaların katkısıyla ortaya konmuştur. Bu durumu takiben, eleştirel çalışmaların denge arayışlarına damgasını vuran kavram "özne," kuramsal tartışmalarının eksenini belirleyense öznellik, özne pozisyonu, özne kimliği gibi kavramlar olmuştur. Böylece göçmeni ötekileştiren yaklaşımlarda var olan sorunlu taraflara ek olarak göçmen kadın temsillerinde bu kadınların özne konumlarının görünmez kılınmasına, paternalize edilmesine ve çocuklaştırılmasına karşı bir eleştiri yükseltilmiştir. Bu başlı

başına önemli, yerinde ve politik olarak değerli müdahalenin arkasından yeni kavramsal ve kuramsal sorular, yeni meraklar ve beklentiler belirmeye başlamış ve girişte bahsettiğimiz dönemece bu şekilde gelinmiştir. İzleyen bölümlerde literatürün gelişiminin bu iki aşaması incelenecektir.

Öznenin İçinde Bulunduğu Koşullar

Yukarıda da vurguladığımız gibi öznenin içinde bulunduğu koşulların anlatılması özne kavramsallaştırılmasının önemli bir parçasıdır, ilk aşamasıdır. Türkiye’de yaşayan kadın göçmenlerle ilgili feminist araştırmacılar tarafından bugüne kadar yapılmış çalışmalar da bu koşulları net bir şekilde ortaya koymaktadır. Her ne kadar hem bazı temalara (ev bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar) hem de bazı göçmen gruplara (eski Sovyet ülkelerinden gelen kadınlar, Suriyeli kadınlar) yönelik çalışmalar ağırlıkta olsa da yine de farklı konulara ve farklı göçmen gruplara odaklanan çalışmaların sayısında da son yıllarda artış gözlenmektedir. Özetle, özne kavramsallaştırmasının ilk aşaması olan kadın göçmenin içinde bulunduğu cinsiyetlendirilmiş koşulların anlaşılmasını sağlayan kümülatif bir feminist çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların, öznenin (Türkiye’de) içinde bulunduğu koşulları birbirini tamamlayacak şekilde net olarak aktardığını bu çalışmaları üç ana başlık altında kategorize ederek göstermek istiyoruz. Bu yolla aslında biz de öznenin içinde bulunduğu koşulların bir anlatısını yapıyoruz.

Buna göre ilk grup çalışma, esas olarak odağına kapitalist ilişkileri alıyor; ikinci grup yasal/kurumsal süreçler üzerinden göçmen kadının içinde bulunduğu koşulları anlatıyor; üçüncü grupsa odağına daha genel hatlarıyla patriarkal ilişkileri koyuyor. Açık olmakla birlikte yine de belirtmek gerekir ki, her kategorizasyon gibi buradaki de daha iyi anlamak ve anlatmak saikiyle aslında var olanı basitleştirmiş/sınırlanmış oluyor. Başka bir ifadeyle, bazı çalışmaların bu üç kategorinin her birine dahil edilebilmesinin mümkün olduğunu görüyoruz ancak öznenin içinde bulunduğu koşulların nasıl anlatıldığını daha iyi kavrayabilmek ve aktarabilmek için biz kendi okumalarımız doğrultusunda bu tarz çalışmaları da bu üç gruptan birine yerleştiriyoruz.⁵

Kapitalist ilişkiler ve Göçmen Kadın

Kapitalist ilişkiler göçmen kadın öznesinin içinde bulunduğu koşulların çok temel bir boyutunu oluşturuyor ve feminist araştırmacılar bu koşulları somutlaştıran önemli bulgular ortaya koyuyor. Yaman’ın aşağıdaki ifadeleri öznenin koşullarının bu perspektiften değerlendirilmesine iyi bir örnek sunar:

Sermaye, emekçiler arasındaki çeşitli toplumsal katmanlaşmaları kullanır. Birikim süreci, cinsler arasındaki eşitsizliklerden, ... kapitalizmin dünya ölçeğinde işleyişinin ortaya çıkardığı eşitsiz ve hiyerarşik yapılanmalardan beslenir. Böylece, kadın emeği, göçmen emeği, ülke içindeki ezilen halkların emeği gibi çok katmanlı bir emek kitlesi yaratır. ... Suriyeli kadın mülteciler, işte bu nedenle, hem kadın hem de “göçmen” olmalarından ötürü, sermaye için en “uygun” emek gücü kitlesini oluştururlar (Yaman 2018, 307).

2017 yılında yaptığı görüşmelerde Yaman, Suriyeli göçmen kadınların kamusal alanda ücretli işlerde çalışmalarının hanenin hayatta kalmasını sağlamak için son çare olarak başvurulduğunu çünkü Suriye toplumunda kadının ücretli çalışmasının patriarkal normlarla baskı altında olduğunu tespit eder (Yaman 2018, 310). Ek olarak Yaman (2018) göçmen kadınlar üzerindeki “duygusal emek yükü” üzerine de vurgu yapar: Buna göre kadınların ev içindeki iş yükleri bakım ve diğer işlerden ibaret değildir, eşlerinin işsizlik stresi, çocuklarının okul stresi ve benzeri duygusal yüklerle mücadele de kadınların omuzlarına biner ve onların enerjisini ve emeğini talep eder (Yaman 2018, 312).

Yaman’ın kapitalizm ve kadın göçmenlerle ilgili Suriyeliler özelindeki tespitlerinin benzerlerini Ekiz-Göçmen (2011)’in daha önce Marmaris’te Turizm sektöründe çalışan özellikle eski Sovyet ülkelerinden gelen göçmen kadınların istihdam koşullarını incelediği araştırmasında verdiği örneklerde de görürüz. Buna göre kadınlar hem cinsiyetlendirilmiş emek piyasasında belirli işlerde istihdam edilmekte (masöz, tezgahlar, animasyon gibi) hem de sömürüye açık koşullarda çalışmaktadır. Örneğin en yaygın sorunlardan biri uzun çalışma saatleridir. Araştırmaya dahil olan kadınlar ortalama 12-15 saat arasında bazen de sabaha kadar çalışmaktadır. Bu uzun saatler nedeniyle işyerlerinde veya bağlı pansiyonlarda konaklar ve böylece iş ve özel hayat iç içe geçer (222). Buna ek olarak, araştırma göçle gelen bir “niteliksizleşme” sorununa işaret eder:

Örneğin, görüşülen kadınlar arasında Türkiye’de masör olarak çalışan fizik tedavi uzmanı, diş hekimi, öğretmen, sigortacı; animatör olarak çalışan doktor bulunmaktadır (209). Yakın zamanda yapılan bir başka çalışma da benzer biçimde emek piyasasındaki niteliksizleşmeye/vasıfsızlaşmaya dikkat çeker (Ünlütürk-Ulutaş ve Akbaş 2022). Türkiye işgücü piyasasında var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin, göçmen olma durumuyla birleşmesiyle Suriyeli kadın göçmenler açısından ortaya çıkan vasıfsızlaşma sorununun analiz edildiği bu çalışmada kadınların Suriye’de edindikleri vasıflarıyla uyuşmayan işlerde çalıştıkları ve bu işlerde ağır bir sömürüye maruz kaldıkları çalışma deneyimleri aktarılmaktadır. Denizli örneğini veren yazarlar, buradaki tekstil sektöründe çalışan Suriyeli kadınların sınıfsal konumlarına, toplumsal cinsiyete ve etnisiteye bağlı “hiyerarşik tahakküm ilişkisini” deneyimlediklerini vurgular (216).

Neoliberal kapitalist yapıların bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar üzerindeki etkisini “ekonomik şiddet” kavramı altında değerlendiren bir çalışmada ise (Yalçın 2015) “Hizmetin ev içinde olması, çalışma saatlerinin ve görev tanımlarının belirsizliği gibi sebeplerle özellikle yatılı bakım hizmeti veren göçmen kadınların aldıkları ücretin çok üstünde bir emek harcadıklarını, bunun da bir “ekonomik şiddet” türü olduğu ifade edilmektedir. Benzer çalışma ve sömürü koşulları tarım sektöründe de ortaya çıkmaktadır. Tarım sektöründeki kapitalist süreçlerin göçmen kadınların emek koşullarına özgü gelişen boyutlarını tartışan Dedeoğlu şu tespitlerde bulunmaktadır:

Göçmen kadınlar Türkiye’deki tarım sektörü için ucuz emek sağlarken, ücretli çalışmalarının karşılığı ücretlerini asla kullanamamakta, kazançlarına ailelerinde varolan ataerkil süreçler sonucu el konulmaktadır. Sadece ücretleri değil aynı zaman da kadınların emeği de tarımsal ücretli çalışma işlerinin erkek egemenliğinde düzenlenen yapısı içinde ataerkil kontrol altındadır. Kadın emeği ailenin erkek reisi, erkek olan tarım aracı ve erkek toprak sahibi tarafından organize edilen ücretli tarım işçiliğinin görünmez pazarlık konusudur (2019, 196).

Kapitalist üretim süreçleri göçmen kadınların özelinde güvencesiz ve sömürüye açık koşullar ortaya çıkarmaktadır. Genellikle kamusal alanda ücretli işlerde görünür olan bu koşullar, ev içindeki ücretsiz emek süreçleriyle kesişince göçmen kadınlar açısından zorlu gündelik yaşam pratikleri ortaya çıkmaktadır. Kapitalist üretim süreçlerinin çalışma koşulları açısından ortaya çıkardığı sonuçları göçmen kadınlar özelinde artıran bir faktör de genel olarak tüm göçmen grupların içinde bulunduğu yaygın enformalliktir. Göçmenler açısından çalışma iznine erişim, diğer zorlu şartların sağlanmasına ek işveren başvurmasını gerektiren oldukça meşakkatli bir yasal süreçtir (Toksöz, Erdoğan ve Kaşka 2012). Bu da bize kapitalist süreçlerin yasal/kurumsal süreçlerle iç içe geçmişliğine işaret eder. Başka ifadeyle, kapitalist süreçlerin etkisi aşağıda detaylandırılacağı üzere hem cinsiyetlendirilmiş yasal/kurumsal süreçler hem de diğer patriarkal ilişkilene biçimleri içerisinde cereyan etmektedir.

Yasal/kurumsal süreçler ve Göçmen Kadın

Göçmen kadınların içinde buldukları özgün koşulları inceleyen akademik çalışmalar içerisinde önemli bir kategori yasal/kurumsal süreçlerin göçmen kadın özneminde bulunduğu koşulları şekillendirdiği iddiasıyla devletin uluslararası göçü yönetirken kadınlar açısından yeniden üretim pekiştirdiği toplumsal cinsiyet adaletsizliklerini göstermeyi odağına alan çalışmalardan oluşmaktadır. Kapitalist örgütlenmiş emek piyasalarının göçmen kadın emeği üzerinde kurduğu baskıyı gösterdiği önceki çalışmalarına ek olarak, Gülay Toksöz yakın zamanlı bir araştırmasında göçmenlerin çalışma izinlerini düzenleyen yasaların ve idari uygulamaların göçmen kadın emeğini düzenlemekte ve yaygın enformallığı gidermekte yetersiz kaldığını da göstermektedir (Toksöz 2022). Farklı ekonomik faaliyetlere göre göçmenlere verilen çalışma izni sayılarını 2019 yılı için analiz eden Toksöz, “ev içi işler için çalışma izinlerinin, toplam çalışma izinleri içindeki” payının %11,5 olduğunu ve yıllar içinde düşmekte olduğunu tespit eder. Ayrıca, yine 2019 yılı için cinsiyete ve uyuşma göre verilen çalışma izinlerini incelediğinde şu bulguları paylaşır:

Gürcistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan’dan gelen kadınların sayısının 18,317 olduğunu ve bu sayının ev ve bakım işçileri istihdam eden hane halklarına verilen çalışma izni sayısına (16,765) yakın olduğunu göstermektedir. Bu sektördeki Türk vatandaşlarının istihdamındaki yaygın enformallık göz önünde bulundurulduğunda, ev işçisi ve bakıcı olarak çalışan pek çok göçmen kadının düzensiz

statüde olduğu ve çalışma izni ile çalışanların bu durumun sadece görünür yüzünü oluşturduğu sonucuna rahatlıkla varılabilir (Toksöz 2022, 86).⁶

Bu bulgularla örtüşen bir başka çalışmada, İran'dan sığınma talebiyle Türkiye'ye gelen, Ankara, Eskişehir ve Çankırı illerinde üçüncü bir ülkeye yerleştirilmek için bekleyen, sosyalist ve feminist kadınlarla yaptığı derinlemesine mülakat ve katılımcı gözlemci deneyimleri sonucunda, Vaghefi (2014) ikamet ve çalışma izni almadaki yasal engellerin kadınların gündelik yaşam pratiklerinde ortaya çıkardığı zorluğu ortaya koymuştur:

... öznelerin tamamı, vatandaşlık, etnisite, ideoloji ve cinsiyet kimliği açısından "Türk ulusu" kategorisinin dışındadırlar, dolayısıyla "Türk Toprağı"nda kalıcı olarak yaşamaları imkansızdır. Ancak (turist, sığınmacı ya da öğrenci olarak geçici ikamet iznine sahip) İranlı bir kadın, bir "Türk" erkeğiyle evlendiğinde ülkenin herhangi bir şehrinde otomatik olarak bir yıllık ikamet izni alabilmekte ve üç yıldan sonra T.C. Vatandaşı olabilmektedir. Hatta pratikte, oldukça sınırlı ve zor olan Çalışma İzni aracılığıyla Vatandaşlık alma yolu dışında, bir "Türk"le evlenmek vatandaş olmanın tek yoludur (56).

İkamet izni ve çalışma izni almanın önündeki yasal engeller, yaşadıkları şehirdeki muhafazakâr yapıyla da birleşince kadınlar toplumsal, sınıfsal statü düşüşü ve yoksulluk sorunuyla karşı karşıya kalırlar. Yaşadıkları toplumdan ayrışmanın sonucunda gelen kimlik kriziyle de (sol görüşlü siyasi sığınmacı) kadınlar içe kapanıp, yalnızlaşırlar. "Bu içe kapanmanın kadın siyasi sığınmacılara olan etkisi, diasporadaki topluluğun dar çerçevesine hapsolarak kendileriyle aynı topluluktaki erkeklerle olan ilişkileri "sorunsuz" bir şekilde sürdürmeyi, feminist tavra önelemek şeklinde somutlaşmaktadır." (Vaghefi 2014, 57)

Yasal/kurumsal süreçlerin ortaya çıkardığı koşulları anlamamızı sağlayan bir başka örnek Türkiye'nin sığınma sistemini toplumsal cinsiyet perspektifinden analiz eden Çoşkun ve Eski (2022) çalışmasıdır. 2017 yılında farklı ülkelerden gelen kadın ve LGBTİ+ sığınmacılarla, çeşitli uydu şehirlerde ve İstanbul'da yaptıkları görüşmelerde kadınların karşılaştığı sorunları net bir şekilde ortaya koyarlar: Bu sorunların başında, sığınma sisteminin sıklıkla değişmesi, bilgiye erişimde kısıtlar, sığınma merkezlerine ulaşımında fiziki zorluklar, dil engelleri, kısıtlı tercüman desteği, merkezlerde kötü muamele sayılmaktadır. Çoşkun ve Eski (2022) bulgularını şöyle özetler: "Kadınlar ve LGBTİ+'lar genelde toplumsal cinsiyete dayalı zulümden kaçsa da Türkiye'de başvurdukları sığınma sisteminin en başından itibaren yine toplumsal cinsiyete dayalı şiddet biçimleriyle karşılaşmaktadırlar." (151). Örneğin, Göç İdaresi İl Müdürlüklerinde çoğunlukla "ilgisiz, kaba ve hatta cinsiyetçi ve homofobik" muameleyle karşı karşıya kalırlar (143).

Göçmen kadın öznesinin içinde bulunduğu koşulları belirleyen yasal/kurumsal süreçlerin kavranmasına yönelik bir başka çalışma Türkiye'deki göç mevzuatının, özellikle de geçici koruma rejiminin Suriyeli kadınlara uyguladığı "yasal şiddet" üzerinedir (Kıvılcım 2016). Yasal şiddet kavramını yasal eylemsizlik içeren bir durum olarak kavramsallaştıran Kıvılcım, resmi otoritelerin mültecilerin yaşam ve hak koşullarını iyileştirecek, haklarını koruyacak düzenlemelerden kasti olarak geri durdukları durumları anlatmak için bu kavramı kullanır. Buradan yola çıkarak, Kıvılcım'ın en çarpıcı tespitlerinden biri Suriyeli kadın ve kız çocuklarının "pazarlanması" suçuna karşı savcılarının eylemsizliği ve herhangi bir soruşturmanın yapılmamasıdır. Buna ek olarak, hiçbir resmi otoritenin çocuk işçiliğinin, ve ücret adaletsizliğinin önüne geçmek için İş Kanununun ilgili maddelerini yürürlüğe koymadığının da altını çizerek (210). Ayrıca, hem Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununda hem Geçici Koruma Yönetmeliğinde kadınların "anne" ve "eş" olarak bağımlı (dependant individual) kategorisinde değerlendirildiğini ya da "hamile", "yalnız ve çocuklu", "fiziksel, cinsel şiddet mağduru" olduğu için "özel ihtiyaçları olan" savunmasız/hassas veya mağdur gruplar olarak temsil edildiğini ancak yasanın bu tarz sorunları gerekli şekilde gidermeye yönelik yapılar geliştirmekte başarısız olduğunu vurgular (Kıvılcım 2016, 200).

Yine hatırlamak gerekir ki yasal/kurumsal süreçlerin göçmen kadınlar açısından yeniden ürettiği bu ve benzeri adaletsiz koşullar hem bir önceki bölümde aktarılan kapitalist ilişkiler hem de bir sonraki bölümde aktarılan patriarkal ilişkiler ağı içerisinde gelişip pekişir.

Patriarkal ilişkiler/süreçler ve Göçmen Kadın

Patriarkal ilişkiler çeşitli zaman ve mekanlarda kendini gösteren, bazen örtük olsa da toplumsal yaşantının bütününe sinmiş ilişkilene biçimlerine, gündelik yaşam pratiklerine işaret etmektedir. Var olan çalışmalar da, aşağıda örnekleneceği gibi, göçmen kadınların içinde buldukları bu ilişkilere somut örnekler sunmaktadır.

Gülçür ve İlkaracan (2002) göçmen kadınlar hakkındaki literatürde klasikleşmiş çalışmalarında eski Sovyet ülkelerinden gelen kadınlar özelinde kamusal alanda geliştirilen, patriarkal ön yargılardan beslenen “Nataşa söyleminin” kadınların gündelik yaşamları üzerindeki etkisini, onları patriarkal ilişkilere daha da savunmasız bırakışını ortaya koymuşlardır. Fuhuş sektöründe çalışıp çalışmamalarından bağımsız, bu göçmen grubu kadın için “fahişe” anlamına gelecek şekilde kullanılan “Nataşa” isimlendirmesinin, bu kadınlara yönelik tacizi, keyfi gözaltını, sınırdışı edilme gibi durumları arttırdığı/kolaylaştırdığı çalışmalarının en önemli bulgularından birisi olarak öne çıkmaktadır.

Çoşkun (2016) Türkiye’deki Ugandalı göçmen kadınlara odaklanan çalışmasında patriarkal ilişkilerin göç süreçleriyle iç içe geçmişliğini Türkiye (İstanbul) ve Uganda (Kampala) saha araştırmalarıyla ortaya koymuştur. Buna göre, kadınlar çoğunlukla ev içi sorumlulukları karşılamak (aile üyelerinin geçimini sağlamak, çeşitli ihtiyaçları karşılamak gibi) ya da bunlardan bir kaçış olarak göç kararı almakta, aracılara borçlanarak göç etmekte ve Türkiye’ye gelince de iş bulma ve çalışma hayatlarında ayrımcılık ve cinsel tacize maruz kalmaktadırlar. Çoşkun’un bulguları, Ugandalı kadınların “çalışkan ve ucuz emek gücü olmanın yanı sıra cinsel olarak istismar edilebilir çalışanlar ve kiracılar olarak da” algılandıklarını göstermektedir (97). Çoşkun’a göre kadınlar göçmen ve etnik kimlikleri nedeniyle ayrımcılık ve damgalanmayla karşı karşıya kalırken, toplumsal cinsiyetleri nedeniyle cinsel tacize maruz kalmaktadır. Bu koşullar içerisinde de kadınların mücadele stratejileri geliştirdiği ama koşulların zaman zaman kadınları fuhuş sektöründe çalışmaya zorladığı tespit edilmektedir. Türkiye’deki fuhuş rejiminde ise göçmen kadın izinsiz fuhuştan ötürü gözaltına alınıp, zorunlu sağlık kontrolüne maruz bırakılırken, erkekler genellikle polis raporu hazırlandıktan sonra serbest bırakılmaktadır (Çoşkun 2018, 87). Göçmen kadınlar için sınırdışı edilmeye giden cezalandırma erkeklere yönelik bu cezasızlık haliyle bir düşünüldüğünde göçmen kadınların karşı karşıya kaldığı bir başka patriarkal şiddet formu görünür olmaktadır.

Patriarkal ilişkilerin göç süreçlerine nasıl sirayet ettiğini gösteren bir başka araştırmaya örnek, Teke Lloyd (2018)’un çalışmasıdır. 2013-2014 yıllarında Türkiye ve Ermenistan’da katılımcı gözleme ve mülakatlara dayanan araştırmasında “eşikte olma/eşiklik” (liminality) “statüsünün” emek piyasasındaki toplumsal cinsiyet normlarıyla/hiyerarşisiyle kesişerek kadınlara özgü koşulları nasıl ürettiğini göstermiştir. Ermenistan’dan gelen ve Türkiye’de ev içi bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar, resmi tabirle “yasadıışı ve davetsiz gelen” (illegal intruders) konumunda olmalarına karşın gündelik yaşam içerisinde polis dahil diğer yerel aktörler tarafından emek piyasasının “meşru” aktörleri olarak görülmektedir. Bu durum kadınların cinsiyetlendirilmiş normlara ve kategorilere uygunluklarına bağlı olarak toplumsal kabul görmektedir. Başka bir ifadeyle, göçmen kadınlar, kendilerinde hangi kadınsı nitelikleri gösterdiklerine bağlı olarak “kabul edilebilirlikle” (acceptability) “sınırdışı edilebilirlik” (deportability) düzleminde gidip gelmektedir. Örneğin, aracı kurumlara göre işverenler halihazırda çocuğu olan, orta yaşlı kadınları, ilişkilere açık genç kadınlara tercih etmektedir. Yani cinsellik mevhumu, gündelik yaşam pratikleri içerisinde, hak eden göçmen kadınla hak etmeyen (un/deserving) kadın arasındaki sınırı belirlemektedir (85).

Akyüz ve Tursun (2019) da zorunlu göç ve toplumsal cinsiyet rollerinin kesişiminin gündelik hayatta tezahür eden hiyerarşik güç ilişkilerini nasıl etkilediğini, dönüştürdüğünü ve/ya zorladığını Suriyeli kadınlarla Türk erkeklerin evliliklerini inceleyerek analiz eder. En temel bulguları, evliliklerin kadınlar başta olmak üzere eşlerin kimliklerini yeniden inşa etmek için bir alan açtığıdır. Öte taraftan, medyaya bu evliliklerin nasıl yansıtıldığına baktıklarında kadınlar açısından patriarkal ilişkilerden beslenen iki uç söylemin işlemekte olduğunu tespit ederler. Suriyeli göçmen kadınlar ya babalarının/abilerinin kararlarına karşı koyma şansı olmayan ve zorla evlendirilen “gelin ticaretinin” “çaresiz kurbanları” olarak resmedilirler ya da Türkiyeli kadınların kocalarını “çalın” hatta hırsızlık yapma potansiyeli de taşıyan güvenilmez kadınlar olarak tasavvur edilirler (Akyüz ve Tursun 2019, 2). Oysa göçmen kadınlarla yaptıkları görüşmeler, bu evlilik kararlarının zorunlu göçle gelen yaşam zorluklarına karşı kadınlar tarafından da geliştirilen, yer yer toplumsal cinsiyet normlarını ve rollerini kadınlar açısından yeniden üreten, bir strateji olduğunu göstermektedir.

Deniz’in (2018) çalışması da patriarkal ilişkilerin göçmen kadın için geliştirdiği koşulları farklı bir açıdan, Filipinli kadınların dadı olarak istihdam edilebilmesi için aracılık yapan firmaların söylemlerine

odaklanarak, incelemekte ve kadınların işverenlerin beklentileri doğrultusunda nasıl resmedildiğini firma yetkilileriyle yaptığı görüşmelerle ortaya koymaktadır. Örneğin aşağıdaki çarpıcı alıntı Filipinli kadınların içinde buldukları cinsiyetçi ortama dair bir fikir sahibi olmamızı sağlayabilecek niteliktedir:

Aracı firmalar ailelere, kadınların Türk toplumunun aşına olduğu ve herkesten de uymasını beklediği ilişkilendirme biçimlerini benimsediklerini sıkça vurgulamaktadırlar. Bu bakımdan eski SSCB ülkelerinden gelen kadınlara yüklenen ‘görece daha zayıf ahlaki imajın’ Filipinli kadınlar için geçerli olmadığını göstermeye çalışmaktadırlar. Bunun için de sadece göçmenin ülkeye gelişini değil, buradaki bütün hayatını kontrol etmektedirler. İzin günlerini geçirdikleri yerlerden ilişki kurdukları kişilere veya sosyal medya hesaplarını kullanma şekillerine kadar geniş bir alana yayılan bu kontrolü, işin bir parçası olarak sunmaktadırlar (Deniz 2018, 298).

Tüm bu çalışmalar bize, göçmen kadınları sınırlandıran hem etnik hem cinsiyetçi bir kavrayış biçimi ve beklentiler bütünü olduğunu göstermektedir. Bu koşullar kadınların emek piyasasındaki işverenleriyle ilişkilendirme biçimlerini belirleyerek, diğer kamusal alanlardaki ve özel yaşantılarındaki eylemlerini disipline ederek göçle gelen zorlanmayı katmanlı hale getirmektedir. Acara ve Özdemir (2022)’in kentsel alanların etnik, sınıfsal ve cinsiyetçi örgütlenişinin göçmen kadınlar özelinde ortaya çıkardığı koşulları inceledikleri çalışmaları da bu duruma bir başka örnektir. İzmir’in Karabağlar mahallesinde yaşayan Suriyeli kadınlarla yaptıkları görüşmelerle kadınların şehir hayatında karşı karşıya kaldıkları karmaşık deneyimleri, özellikle sağlık hizmetlerine, toplu taşımaya ve parklara erişimlerini haritalandırmış, bu alanlarda gelişen milliyetçi reflekslerle iç içe geçmiş patriarkal ilişkilerin kentsel alanda ortaya çıkardığı ‘iç sınırları’ (interior borders) ortaya koymuşlardır. Örneğin, bu kent içi sınırlar nedeniyle birçok Suriyeli kadının çocuklarını yakınlardaki parklara dahi götürmekten imtina ettikleri, toplu taşıma kullanmaları gerektiğinde yanlarına başka bir kadın aile üyesini aldıkları kadınların geliştirdiği bir stratejisi olarak ortaya çıkmıştır.

Göçmen kadın öznenin içinde bulunduğu koşulları farklı açılardan inceleyerek anlatan ve bazı çarpıcı örneklerini incelemiş olduğumuz böylesine zengin bir literatür olmasına rağmen anlatılan bu kapitalist ilişkiler, yasal/kurumsal süreçler, patriarkal ilişkilendirme biçimleri karşısında göçmen kadının kendisini nasıl konumlandığı ya da nasıl bir tepki/karşılık verdiği ise çoğu zaman muammadır. Takip eden bölümde kısaca değinileceği gibi, şimdiye kadar bu doğrultuda yapılmış bazı çalışmalar olsa da ve bu yöne doğru literatürde bir yol açılmış olsa da konuyla ilgili bilinmezlikleri giderebilmek için daha fazla sayıda ve çeşitli bakış açılarıyla yapılacak çalışmaya ihtiyaç vardır.

Türkiye’deki Göçmen Kadın çalışmalarında “Özne” Anlatıları

Bu makale en basit ifadesiyle şu soruya cevap arayışımızdan çıktı: “Göçmen kadının özne olması demek ne demek?” Bir de şu soru vardı aklımızda: “Göçmen kadını özne olarak çalışmak ne gerektirir?” Sonra soruları daha da basitleştirerek zorlaştırdık: “Özne kim, ne yapar?” Ve daha da... “Özne olmamak ne demek?” Bu makale bu soruları cevaplamıyor; ama bu sorulardan beslenen bir merakla göçmen kadınlar üzerine yapılmış feminist araştırmalardaki özneyi arıyor. Bu arayışımız özneyi hem içinde bulunduğu koşullarda hem de bu koşullar karşısındaki duruşunu kavrayarak görebileceğimiz varsayımıyla harekete geçti. Bunun için de öncelikle öznenin içinde bulunduğu koşulları anlamayı (ve anlatmayı) hedefledik ve bu eleştirel literatür analizimizin ilk aşamasını oluşturdu. İkinci aşamada ise bu koşullar içerisindeki öznenin nasıl tepki verdiği, ne hissettiği, ne yarattığı yani kısaca kendini nasıl var (ya da yok?) ettiği üzerine bir kavrayış geliştirmemiz gerektiğini düşünüyoruz. Bu yöndeki çalışmaların Türkiye’deki göçmen kadınlar için yeni yeni gelişmekte olduğunu ve koşulları inceleyen çalışmalara kıyasla sayıca az olduğunu ancak göçmen kadın özneyi daha iyi anlamak için literatürde bu yönde bir ilerleme gerektiğini tespit ederek bu bölümde konuya bu açıdan yaklaşan bazı çalışmalara odaklanmak istiyoruz. Önceki bölümde incelediğimiz literatür içinde de benzer bakış açılarına sahip çalışmalar mevcut ve onlarda da kadının sesini ve verdikleri mücadelelere referansları bulmak mümkün olsa da yine de bu çalışmaların esas olarak gösterdiklerinin öznenin içinde bulunduğu koşullar olduğunu düşünüyor, aşağıda sadece göçmen kadının kendisi hakkındaki kendi anlatısını merkezlerine alan çalışmalara dair bir değerlendirme yaparak iki yaklaşım arasındaki farkı belirginleştirebilmek istiyoruz.

Özkaleli’nin araştırmaları (2018; 2021) özne olma halinin bu eksik kalan anlatısına bir ışık tutuyor. 2016 yılında Gaziantep’te dört göçmen kadınla yaptığı derinlemesine görüşmelerde zorunlu göç ve kimlik etkileşimini odağına alarak her biri yaşadıkları göç süreçleri açısından benzer deneyimlere sahip olmakla

birlikte, kadınların farklılaşan kimliklerinin göç deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini anlamaya çalışıyor. Daha açık ifade edecek olursak insan hakları aktivisti bir solcu, göçle üst sınıf konumunu yitiren bir Sünni Müslüman, transgender bir Kürt ve başörtüsünü (hijab) göçle çıkarmış bir ateist üzerinden ilerleyen araştırmasında “mülteci” olma halinin homojenik algısının hem göçmen kadınlarla ilgili toplumsal (ve akademik?) tasavvurları nasıl sınırlandırdığını ortaya koyuyor hem de göçmen kadınların buldukları koşullardaki aktif/reaktif olma hallerini göstermiş oluyor. Başka bir ifadeyle, çalışmada kadınların cinsiyetlendirilmiş süreçler içerisindeki konumlanışlarına, kendilerini yeniden ve sürekli var eden, sürekli bir değişim içinde olan kimliklerine onların bu bakış açısını aydınlatmayı amaçlayan bir ışık tutuluyor. Zorunlu göçün, farklı yaşantılara sahip kadınlarda ortaya çıkardığı duygu durumlarına değiniliyor ve bunun kadının kimliğini sürekli yeniden yapılandığı iddia ediliyor. Böylece ya bir “mağdur” ya da bir “problem” olarak tasavvur edilen mülteci imajının ötesine geçilebileceği öne sürülüyor (Özkaleli 2018).

Özkaleli bir başka çalışmasında (2021) yine göçmen kadın özneliğinin hem teorik hem ampirik bir tartışmasını yapıyor. Teorik anlatısında kesişimsellik ve relational pragmatics yaklaşımlarını kullanarak öznelerin yaratıcılıklarını ortaya koyuşlarını geçmiş yaşantıları, gelecek tahayyülleri ve bunların gündelik yaşam pratiklerini/seçimlerini etkileyişi üzerinden anlatıyor. Bu doğrultuda gördüğü Suriyeli mülteci kadınlar (tümü Halep’ten göç etmiş, savaşta eşini kaybetmiş, örgütlü dini gruplara üye ve Suriye’nin kurtuluşunun ancak Sünni bir İslam devletiyle mümkün olduğuna inanıyor) aracılığıyla hem ‘evde’ ve misafir toplumda ortaklaşan/kesişen kimliklere hem de toplumsal cinsiyet ve dini kimliklerin yeniden şekillenmesine odaklanarak insan özneliğinin farklı boyutlarını özne için bir ‘geçicilik hali’ ya da ‘sabit olmama hali’ üzerinden anlatıyor. Daha da detaylandırarak olursak, kadınların gündelik pratikleri ve kararları (yaşlı veya erkek bir akraba olmaksızın hane reisi olma arzusu, cihat tanımları, kılık kıyafet kurallarının gözden geçirilmesi, bireysel özgürlük özlemleri gibi) değişebilirken, geleneksel kadın rollerine (annelik, kamusal alanda gönüllülük) dini yorumlara göre tutunduklarını iddia ediyor.

Önder (2021) de benzer bir bakış açısıyla çoğunlukla “makro kavramlar” üzerinden anlatıldığını iddia ettiği “bakım emeği konusunu en mikro düzeyde göçmen kadın çalışanlar ve ev sahibi kadınların birer özne olarak kendilerini üretme, konumlama süreçleri üzerinden bir okumaya tabi tutuyor” (2865). Özneye ilgili teorik yaklaşımının temelini duygusal emek tartışmaları oluşturuyor ama bunun öncesinde bu konuyla ilgili makro düzeyde işleyen cinsiyetlendirilmiş süreçlerin de bütünsel bir anlatısını yapıyor. İstanbul’da ev bakım hizmetlerinde çalışan üç göçmen kadın ve dört işverenle yaptığı görüşmelerle kadınların kullanıma soktukları duygusal kaynakları ve kendilerini nasıl anlamlandırdıklarını ortaya koymayı hedefliyor. Kadınlar hem maddi hem hak temelli hem de dilsel sermaye temelli mahrumiyetlere rağmen, çeşitli duygusal kaynakları kullanarak var olan koşullarda bir yaşam mücadelesi sürdürüyorlar. Önder’e göre:

... bakılan çocuk ya da yaşlılara duygusal bağlılık geliştirmek; belirsiz bir gelecekte de olsa aileyle geçirilecek mutlu bir hayat hayaline tutunmak, madun siyaseti denilebilecek hayatta kalma stratejilerinin duygulanım boyutunu gösterirken öte yandan ne denli heterojen olduğunu da gösteriyor. Kadınlar kişilik özellikleri, yaşları, eğitim düzeyleri, dayanışma ağlarına katılma düzeyleri gibi birçok faktöre bağlı olarak farklı düzeylerde farklı biçimlerde duygusal kaynaklar üretmek hayatta kalmanın mikro-siyasetini üretmektedirler. (Önder 2021, 2891).

Hedefinin göçün kadın üzerindeki etkisini incelemekten ziyade, kadınların “göçle ne yaptıklarını” anlamak olduğunu söylediği çalışmasında Balcioğlu (2017) da bu bölümdeki diğer çalışmalar gibi doğrudan göçmen kadın özneliği üzerine bir araştırma yapıyor. Göçün hem fırsatlar hem kısıtlar içeren dinamik bir süreç olduğu ön kabulüyle, sosyal, politik ve ekonomik yapılarla buldukları eşitsiz konumlara rağmen, genç mülteci kadınların, misafir toplumlarda özne olma halinden yoksun olmadıklarını vurgulayan (163-4) bu çalışma hem sosyal sermayeyi hem de özne olma halini farklı yaklaşımları (örneğin Lin’den ve Amartya Sen’den) kullanarak kavramsallaştırarak genç mülteci kadınların misafir toplumların pasif alıcıları değil aktif özneleri olduğunu söylüyor. 2016 yılında İstanbul’un Sultanbeyli ilçesinde 16-38 a-yaşları arasındaki 22 genç mülteci kadımla gerçekleştirilen saha araştırmasında aile bütçesi üzerindeki kontrolleri, sosyalleşmeleri önündeki engeller, herhangi bir eyleme geçmeden önce izin almak zorunda olup olmadıkları ve hem kısa dönem hem de uzun dönem için yaptıkları gelecek planları gibi konular üzerine kadınlarla konuşuyor (166). İçinde buldukları toplumda (Sultanbeyli) sosyal sermayeden (sosyal-psikolojik destek, dil kursları ve benzeri kaynaklar)

faydalanabilmek için kadınların “öznelerinin özgürlüğü” nün sağlanmasının öncelikli olduğunu iddia ediyor (174).⁷

Bu bölümün başında da belirtildiği gibi, literatür taramasının ilk aşamasını oluşturan, koşulları anlatan çalışmalar içerisinde de göçmen kadının özne olma durumuna referans veren veya özneyi odağına alan çalışmalar mevcuttur. Örneğin Akyüz ve Tursun (2019) çalışması Suriyeli göçmen kadınlarla Türkiyeli erkeklerin evliliklerine odaklanırken aslında, hep bir mağdur anlatısı içerisinde değerlendirilen göçmen kadının özne olma halinin görüldüğü bir süreçte ışık tutmayı hedefler. Bunu feminist literatürdeki özne kuramsallaştırmalarına referansla, Patricia Pessar ve Sarah Mahler’in cinsiyetlendirilmiş güç coğrafyası (gendered geographies of power) kavramsallaştırması özelinde yaparken yazarlar kadınların toplumsal cinsiyet ilişkilerini dönüştüren ve/veya yeniden üreten kararlarına/eylemlerine odaklanır. Vaghefi (2014) de İranlı sığınmacı (feminist) kadınlarla görüşmeler yaptığı araştırmasında, kadınların yaşadıkları koşullarla mücadele taktiklerine de odaklanır. Bu taktikler arasında, örneğin, “geçici ve doğrudan maddi kazanımlar hedefledikleri” için kayıt dışı çalışma vardır ancak Vaghefi’ye göre bu uzun vadede kadınlara fayda sağlamaz. Buna ek olarak, bu feminist kadınlar, İran feminist siyasetinde yer alırlar ama kadınların ortaya koyduğu pozisyonlarda hâkim olan ilgili toplantılarda kendi sorunlarından (cinsel taciz ve diğer tüm sorunlardan) bahsetmeme çabasıdır. “Sığınmacı kadınlar bunun yerine toplantılarda İran’ın siyasi gündemini tartışıp teorik okumalar yapmayı tercih etmekte, ancak günlük hayat deneyimlerini asla teorize etmemektedirler.” (59) Diğer taraftan bu çalışmada, özne üzerine kuramsal ve/veya kavramsal bir temellendirme yapılmamaktadır. Bu nedenle de odağında özne olduğunu söylemek zor olur. Nitekim, literatür analizimizin birinci aşamasını oluşturan diğer çalışmaların bazılarında da (örneğin, Coşkun 2016; Acara ve Özdemir 2022 gibi) benzer bir açıdan özneye dair feminist bir farkındalık ve hakkını teslim etme pek tabii ki vardır ancak bu bölümde analiz edilen çalışmalarda gibi öznenin kendi öznelik deneyimlerini yaşayış, düşünüş ve anlatış biçimini kavramsallaştırmayı odağına alan bir yaklaşımdan söz edilememektedir. Bu karşılaştırmadan yola çıkarak Türkiye’de göçmen kadınlarla ilgili çalışmaların bu eksikliği giderme doğrultusunda ilerlemesinin göçmen kadının özne olma haline dair hem bilimsel hem politik farkındalığımızı geliştireceğini düşünüyoruz.

Özneyi doğrudan odağına alan bu yaklaşımın aynı zamanda göçmen kadını dışarıdan bir gözle anlatmaya çalışan (çoğunlukla kadın) akademisyenler olarak kendi yeterliliklerimize ve eksikliklerimize daha iyi ışık tutacağımızı düşünüyoruz. Tam da bu konuyla ilgili olarak, Williams, Coşkun ve Kaşka (2020) tarafından derlenen *Women, Migration and Asylum in Turkey (Göçmen ve Mülteci Kadınlar)* kitabında, göçmen kadınlara yönelik farklı araştırmacıların farklı çalışmalarını içeren bölümlere ek, göçmen kadınların kendileri tarafından yazılmış tanıklıklar (vignette) bulunduğu dikkati çekmek istiyoruz. Editörler, giriş bölümünde, tanıklıkları dahil etme nedeninin, akademik araştırmacılara araştırdıkları ‘nesne’ üzerine veya o nesne adına yazıyor olmalarına dair duyulan geleneksel güvene meydan okumak olduğunu söyler. Akademik çalışmaların tek başına kadınların göçmen olma deneyimlerinin mahremiyetini aktaramayacağını altını çizerek ve kitaptaki bu tanıklıklar aracılığıyla göçmen kadınlara bir alan açıldığını ve böylece kadınları kendi deneyimlerini doğrudan, birinci elden aktardıklarını belirtirler (13). Aynı sorunsal aynı tarihteki başka bir çalışmada ele alınmakta, fakat bu kez özneyi ortaya çıkarma potansiyeli bakımından feminist metodolojinin diğerlerine kıyasla daha işlevsel olabileceği öne sürülmektedir (Coşkun, Sarılioğlu ve Dinçer 2020). “Bilginin toplumsal güç, ilişkilerinden bağımsız olmadığını, araştırmacının içinde olduğu toplumsal gerçeklikten ayrı ve bağımsız olmadığını vurgulayan” (Coşkun, Sarılioğlu ve Dinçer 2020, 78) feminist metodoloji bunun altını çizmekle esas olarak özneyi kendi özneliği hakkında konuşurmanın zorluğuna ve bunun önündeki engellere dikkat çekmektedir. Açmak gerekirse, saha araştırmalarında “örneklemenin neye göre oluşturulduğu, çoğu zaman sivil toplum yahut kamu kurumlarındaki kayıtlar üzerinden göçmenlere ulaşılması, yeterince bilgilendirme olmadan ya da mevcut hiyerarşik bir ilişkilendirme ile görüşülenlerin rızalarının alınması, deneyimsiz tercümanlarla görüşmelerin yapılması, kimi zaman da istenmeyen bilgilerin araştırmacılar tarafından kullanılması en sık karşılaşılan yöntemsel ve etik sorunlar” (Coşkun, Sarılioğlu ve Dinçer 2020, 78) olduğundan ulaşılan göçmenlerin/göçmen kadınların ne derece kendileri hakkında, kendileri adına, kendileri konuşan öznel oldukları giderilmesi imkansız bir belirsizlikle maluldür. Bu iddialar bize, göçmen kadın öznesini (dışarıdan) çalışmanın oldukça farklı ve karmaşık bilimsel (teorik ve metodolojik) ve politik duruşları içerdiğini göstermektedir.

Sonuç

Bu makalede spot lambalarını kadın göçmenler hakkındaki literatürün genel anlamda göç külliyyatına (gerek şu ana kadarki gerek bundan sonra gerçekleşmesi muhtemel) etkisine ve katkısına çevirmeyi amaçladık. Bu amaca yönelik olarak öncelikle, ağırlıklı olarak kadın araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen göç çalışmalarının, o zamana kadar neredeyse her zaman ve sadece erkekle özdeşleştirilen göçmen figürünü cinsiyetlendirdiğini ve kadının göç sürecindeki rolünü “gönülsüz/pasif eşlikçi”likten çıkardığını ve bu adımın, kadın göçmenin bu süreci yaşama biçiminin *göçmen ve kadın* olmak nedeniyle büründüğü özgün durumları kavrayışımızı daha önce olmadığı kadar derinleştirdiğini vurguladık. Bu amaçla yaptığımız bir kategorizasyonla bu çalışmaların hem kapitalist ilişkilere hem patriyarkal ilişkilere hem de yasal-kurumsal süreçlere odaklanarak bütün bu ilişkilerin kadın göçmenlerin *göçmen ve kadın* olma hallerini nasıl koşullandırdığını, daha doğru ifadeyle nasıl özgün bağlamlar yarattığını çok yönlü çözümlemeler vasıtasıyla gösterdiklerini vurgulamış olduk. Yazı boyunca altını çizdiğimiz üzere, bu derinleşmenin kendisi başlı başına göç literatüründe önemli bir dönüşümü imleyen bir kilometre taşıdır. Aynı zamanda bu aşama, göçmen kadınlar hakkındaki literatüre özne/öznellik kavramlarının da nüfuz ettiği aşamadır. Modern siyaset kuramının en merkezi tartışmalarına konu olan ve farklı kavramsallaştırmaları bulunan özne/lik, hem kadının göç sürecinde adeta yok sayıldığı ya da sadece pasif/mecburi/gönülsüz eşlikçi olarak düşünüldüğü yaklaşımdan bir kopuşa işaret etmiş hem de kadın göçmenlerin yaşadıkları deneyimin öznesi olarak içinde buldukları koşulların anlatılmasında işlevsel olan önemli bir analitik alet olmuştur. Bu makalenin birinci bölümünde incelenen çalışmalar, göçmen kadınların kendi deneyimlerini ve perspektiflerini yansıtma iddiasında olsalar da sundukları en önemli katkı öznenin içinde bulunduğu koşulların tasvir ve analiz edilmesi yoluyla, özne/öznellik meselesinin kadın ve göç literatürüne dahil olmasını sağlamak olmuştur. Özne kavramsallaştırması, öznenin içinde bulunduğu koşulların analizi olmaksızın düşünülemeyecek olsa da bu analitik aletin işlevini tam manasıyla yerine getirebilmesi için bu analizlerde kadın göçmenlerin kendi öznel deneyimlerinin onlara düşündürdükleri ve hissettirdiklerine dair, onlara nasıl anlamlar yüklediklerine dair; içinde buldukları koşulları oluşturan iktidar ilişkilerini nasıl tecrübe ettikleri ve/veya onlarla nasıl mücadele ettikleri, nasıl başa çıktıklarına dair sözlerinin ve öz-değerlendirmelerinin daha fazla duyulur/görünür olmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Önce göçün cinsiyetlendirilmesine, spesifik olarak göçün kadınlaşmasına (*feminization of migration*) dikkat çekerek, akabinde de özne tartışmasını göçmen kadın imgesi bağlamında açarak bu literatür, genel anlamda göç külliyyatında çok kısa sürede zaten büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönüşümün bundan sonra da devam edeceğini, bahsettiğimiz ihtiyacın/açığın da fark edilmiş olmasından öngörebilmekteyiz. Yazımızın son bölümünde bu gidişata dair örnekleri biz de bu farkındalığın sembolleri olarak inceledik. Sonuç olarak, belirttiğimiz gibi, özne/lik tartışmasının göç ve kadın literatüründe verimli bir analiz aracı olarak işlev görmesinin bu gidişatın pekişmesiyle gerçekleşebileceği kanaatindeyiz. Bunun nedeni böyle bir yaklaşımla özne olarak kadın göçmeni anlamının şu soruların hepsinin birden yanıtlanmaya çalışılmasıyla mümkün olduğunu düşünmemizdir: (1) Kadın göçmeni sınırlandıran, eşitsiz ilişkiler içerisine konumlandıran, spesifik kurum ve süreçler nelerdir? (2) Bu durum karşısında kadının aldığı konumlanma nedir? (3) Bu konumlanma kadın göçmen tarafından nasıl kavramsallaştırılmakta/anlamlandırılmaktadır? Onun bu konumlanma içerisindeki “çözümü” nedir? Böylece hem öznenin içinde bulunduğu koşulları hem de öznenin o koşullara yüklediği anlamı anlayabileceğimizi, bu iki boyutun birlikte düşünülmesinin ise sadece göçmen kadın öznesi bağlamında değil, genel olarak özne kavramsallaştırmasının vazgeçilmez unsurları olduğunu iddia etmiş oluyoruz.

¹Bu yazıda göçmen kavramını, zaman zaman ‘mülteci’ ve ‘sığınmacı’ ifadeleriyle anlatılmak istenen olguları da kapsadığını düşünerek kullanıyoruz. Burada yapmak istediğimiz tartışma açısından da kadının göçmen, sığınmacı ya da mülteci konumunda olmasının/kategorize edilmesinin çok vahim bir fark yaratmadığını düşünüyoruz.

²Foucault’nun burada çok kısaca özetlenen bu özne ve iktidar kavramsallaştırması için kendisinin özellikle şu kitapta derlenen yazı ve röportajlarına bakınız: Michel Foucault, *Özne ve İktidar Seçme Yazılar 2*, Yedinci Basım, İstanbul: Ayrıntı, 2021.

³Aslında göçle gelen değişimin kadının genel olarak yaşam koşulları açısından olumlu mu olumsuz mu sonuçlandığı tartışmaya açık bir mevzudur ve göç etmeden önceki koşullarla göç ettikten sonraki koşulların karşılaştırmalı bir analizini gerektirir.

⁴Açık olmakla birlikte yine de belirtmek gerekir ki, bu kategorizasyon Türkiye’deki göçmen kadınlara yönelik çalışmalara dair hayli sınırlı bir özetten ibarettir; halihazırda farklı bölgelerden gelen göçmen kadınların göç süreçlerini farklı boyutlarıyla inceleyen ve farklı disiplinlerden beslenen çok geniş bir literatür ortaya çıkmış durumdadır.

⁵Türkiye’deki göçmen kadınlar üzerine yapılmış diğer eleştirel literatür incelemeleri için bakınız Kaşka 2020; Toksöz ve Ünlütürk-Ulutaş 2012.

⁶Göçmen kadınların ağırlıklı olarak ev içi işlerinde kayıtdışı olarak istihdam edildikleri ve böylelikle gayri resmi bir toplumsal cinsiyetlendirilme sürecinin işlediği bilinmekte olup buna rağmen çalışma izinleri içerisinde ev bakım hizmetleri için verilen izinlerin bu kadar az olmasını, daha erken tarihli bir çalışmada Coşkun (2018, 87) işverenlerin, özellikle bu sektördeki emekçilerin kırılma noktalarını enformellelikle daha rahat sömürebilmeleriyle açıklar.

⁷Bu farklı örnekler bir yandan da göçmen kadın özneyi odağına alan çalışmaların da özneyi/özneliği kavramsallaştırmakta birbirinden farklı teorik yaklaşımlara sahip olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Acara, Eda. ve Özdemir, Sevim. “Spaces of Social Reproduction, Mobility, and the Syrian Refugee Care Crisis in Izmir, Turkey”. *Urban Geography* (2022): 1-19.

Akyüz, Selin. ve Tursun, Özgün. “When Syrian ‘Girls’ Meet Turkish ‘Boys’: Mapping Gendered Stories of Mixed Marriages” *Middle East Critique* 28, no.1 (2019): 29–49.

Balcioglu, Zeynep. “Agency, Forced Migration and Social Capital: The Case of Young Syrian Refugee Women in Turkey,” *Youth, Gender and the Capabilities Approach to Development: Rethinking Opportunities and Agency from a Human Development Perspective* der. Aurora Lopez-Fogues ve Fridevs Melis Cin (London: Routledge,2017), 163-176.

Canefe, Nergis. “Invisible Lives: Gender, Dispossession, and Precarity Amongst Syrian Refugee Women in The Middle East” *Refuge: Canada’s Journal of Refugees* 34, no.1 (2018): 39-49.

Coşkun, Emel. “Türkiye'nin Göç Rejiminde Toplumsal Cinsiyet Faktörü: Ugandalı Göçmen Kadınlar Örneği” *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* 8, no.1 (2016): 91-104.

Coşkun, Emel. “Criminalisation and Prostitution of Migrant Women in Turkey: A Case Study of Ugandan Women” *Women’s Studies International Forum* 68, (2018): 85–93.

Coşkun, Emel. ve Eski, Beril. “Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye’nin Sığınma Sistemi,” *Göçmen ve Mülteci Kadınlar: Türkiye’de Araştırma, Politika ve Uygulamada Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı* der. Emel Coşkun, Selmin Kaşka, Lucy Williams (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2022), 133-154.

Coşkun, Sarıalioğlu ve Dinçer. “Göç Araştırmalarında Söylem, Yöntem ve Etik: Feminist Bir Yöntem Mümkün mü?,” *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* 12, no.1 (2020): 70-81.

Dedeoğlu, Saniye. “Göç Prekaryalaşma ve Kadın Emegi: Türkiye’de Suriyeli Kadınların Mevsimlik Tarımsal Üretimdeki Yeri”. *Toplum ve Hekim* 34, no.3 (2019): 187-197.

Deniz, Ayla. “Türkiye’ye Filipinli Dadı Göçü: Aracı Firmaların Rolünü Anlamak” *Coğrafi Bilimler Dergisi* 16, no.2 (2018): 289-301.

Deniz, Ayla. ve Özgür, E. Murat. “Antalya’daki Rus gelinler: Göçten Evliliğe, Evlilikten Göçe” *Sosyoloji Dergisi* 3, no.27 (2013):151–175.

Donato, Katharine, Gabaccia, Donna, Holdaway, Jennifer, Manalansan, Martin. ve Pessar, Patricia. “A Glass Half Full? Gender in Migration Studies” *International Migration Review (Gender and Migration Revisited)* 40, no.1 (2006): 3-26.

Ekiz-Gökmen, Çisel. “Türk Turizminin Yabancı Gelinleri: Marmaris Yöresinde Turizm Sektöründe Çalışan Göçmen Kadınlar” *Çalışma ve Toplum* 1, no.28, (2011): 201–231.

- Erder, Sema. "Zor Ziyaret: Nataşa mı? Döviz Getiren Bavul mu? Eski Doğu Bloku Ülkelerinden Gelen Kadınların Emek Piyasasına Girişi" *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*. Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan der. Serpil Sancar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011): 191–218.
- Filiyeve Erkeç, Ulviya. "Evlilik Yoluyla Kadın Göçü ve Türkiye'de "Rus Gelin"lerin Durumu" *Journal of Social Sciences and Humanities* 1, no.2, (2017): 21–43.
- Gülçür, Leyla. ve İlkaracan, Pınar. "The "Natasha" Experience: Migrant Sex Workers from the Former Soviet Union and Eastern Europe in Turkey" *Women's Studies International Forum* 25, no.4, (2002): 411–421.
- Kaşka, Selmin. "Exploring "Women" and "Gender": Trajectories of Migration Research in Turkey," *Women, Migration and Asylum in Turkey: Developing Gender-Sensitivity in Migration Research, Policy and Practice* der. Lucy Williams, Emel Coşkun, Selmin Kaşka (Switzerland: Palgrave Macmillan, 2020), 23-47.
- Kivilcim, Zeynep. "Legal Violence Against Syrian Female Refugees in Turkey" *Feminist Legal Studies* 24, no.2, (2016): 193–214.
- Lutz, Helma. "Gender in the Migratory Process" *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36, no.10, (2010): 1647–1663.
- Morokvasic, Mirjana. "Birds of Passage are also Women" *International Migration Review* 18, no.4, (1984): 886-907.
- McPherson, Melinda. *Refugee Women, Representation and Education: Creating a Discourse of Self-Authorship and Potential* (London: Routledge, 2014).
- Önder, Fatma. "İstanbul'da Evde Bakım Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar ve Ev Sahipleri: Mikro-Siyaset Pratiği Olarak Duygulara Bakmak" *Çalışma ve Toplum* 71, no.4, (2021): 2863-2894
- Özkaleli, Umut. "Displaced Selves, Dislocated Emotions and Transforming Identities: Syrian Refugee Women Reinventing Selves" *Women's Studies International Forum* 70, (2018): 17-23.
- Özkaleli, Umut. "Agency in Multiple Temporalities: Being Syrian Women, Becoming Widows and Refugees, Remaining Pious" *Women's Studies International Forum* 89, (2021):1-9
- Teke-Lloyd, Fatma Armağan. "Beyond Illegality: The Gendered (In-)Securities of Illegal Armenian Care Workers in Turkey" *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* 10, no.1, (2018): 79-93.
- Toksöz, Gülay. "Göç ve Refah Rejimlerinin Toplumsal Cinsiyet Üzerindeki Etkileri: Türkiye'de Göçmen Kadın İşçiler" *Göçmen ve Mülteci Kadınlar: Türkiye'de Araştırma, Politika ve Uygulamada Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı* der. Emel Coşkun, Selmin Kaşka, Lucy Williams (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2022), 74-94.
- Toksöz, Gülay. ve Ünlütürk Ulutaş, Çağla. "Is Migration Feminized? A Gender and Ethnicity Based Review of The Literature on Irregular Migration to Turkey," *Turkey, Migration and the EU: Potentials, Challenges and Opportunities* der. Seçil Paçacı-Elitok ve Thomas Straubhaar (Hamburg: Hamburg University Press, 2012), 85-111.
- Toksöz Gülay, Erdoğan Seyhan, Kaşka Selmin. *Irregular Labour Migration in Turkey and Situation of Migrant Workers in the Labour Market*. (Ankara: International Organisation for Migration, 2012).
- Uçar, Canan. "Gaziantep Parça Başı Emek Piyasasının Suriyeli Kadınları: Emek, Zorunlu Göç ve Şiddet," *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Araştırmaları* der. Kristen Biehl ve Didem Danış (İstanbul: Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi ve Göç Araştırmaları Derneği, 2020), 37-55.
- Ünlütürk Ulutaş, Çağla. ve Akbaş, Sezgi "Ötekilerin Ötekisi: Denizli İşgücü Piyasasında Suriyeli Kadınlar," *Feminist Sosyal Politika: Bakım, Emek, Göç. Gülay Toksöz'e Armağan* der. Çağla Ünlütürk-Ulutaş (İstanbul: Notabene, 2018), 281-308
- Ünlütürk-Ulutaş, Çağla. ve Akbaş Sezgi. "Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye İşgücü Piyasasında Suriyeli Kadın Emeğinin Vasıfsızlaşması," *Göçmen ve Mülteci Kadınlar: Türkiye'de Araştırma, Politika ve Uygulamada Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı* der. Emel Coşkun, Selmin Kaşka, Lucy Williams (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2022), 206-219.

Vaghefi, Sanam. "Devlet ve Diaspora Çıkmazında Feminizm: Türkiye'deki İranlı Sığınmacı Kadınların Toplumsal Dışlanma ve Gündelik Direniş Deneyimleri" *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* 6, no.2: (2014): 51-59.

Williams, Lucy, Coşkun, Emel ve Kaşka, Selmin. "Women, Migration and Asylum Seeking in Turkey: Research, Policy and Practice," *Women, Migration and Asylum in Turkey: Developing Gender-Sensitivity in Migration Research, Policy and Practice* der. Lucy Williams, Emel Coşkun, Selmin Kaşka (Switzerland: Palgrave Macmillan, 2020), 1-17.

Yalçın, Çiğdem. "Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar ve Ekonomik Şiddet" *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* 7, no.1 (2015): 50-60.

Yaman, Melda. "Suriyeli Kadın "Mültecilerin" Emek ve İstihdam Koşulları" *Toplum ve Hekim* 33, no.4 (2018): 306-313.